

Přírodní vědy a historie kriminalistiky

ČARODĚJNICKÉ PROCESY A PRÁVO

Čarodějnictví (magie), tj. provádění určitých praktik, jejichž pomocí má být dosaženo výsledku nadpřirozené povahy, ať už ve snaze pomáhat či léčit nebo naopak se záměrem škodit či zabít, je fenoménem, který provází lidskou společnost od jejích počátků až do současnosti. Od pravěku až do dnešní doby se rozličné podoby magie na různých místech světa - po kratší či delší dobu - stávaly a stávají předmětem různých forem represe, v neposlední řadě represe trestněprávní, která v krajnostech vedla a vede k likvidaci osob, jež magické praktiky provádějí, respektive osob, jež jsou za vykonavatele těchto praktik označeny.

Používám-li v souvislosti s charakteristikou fenoménu čarodějnictví spolu s minulým i přítomným čas, má to své opodstatnění. V některých zemích Afriky a jižní Asie či na některých ostrovech západního Tichomoří jsou dodnes provozovány nejen magické praktiky, ale dochází tam i k pronásledování domnělých čarodějnic. Jako příklad z posledního čtvrtstoletí lze uvést „protičarodějnickou“ kampaň, kterou po svém nástupu k moci vyvolala v druhé polovině sedmdesátých let 20. století socialistická vláda západoafrického státu Benin (Dahome). Součástí této kampaně, jež byla prezentována jako forma „třídního boje“, byla například i „doznání“ údajných čarodějnic vysílaná rozhlasem. Za zmínku v dané souvislosti stojí zajisté i skutečnost, že za vlády marxistického prezidenta Julia Nyerereho (nar. 1922) bylo v Tanzanii v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století zavražděno více než 4000 údajných čarodějnic a čarodějů, z toho přes 800 ještě v letech 1985-1988. Zmíněný tanzanský prezident tak zřejmě překonal, měřeno počtem obětí pronásledování čarodějnic a mírou odpovědnosti za toto vraždění, kteréhokoli jiného vládce v dějinách Evropy či světa. Odhaduje se rovněž, že v půlstoletí po získání nezávislosti padlo v Indii za obětí pronásledování čarodějnic několik tisíc lidí, a to i ve velkoměstech, jakým je např. Bombaj. Takto by bylo možné pokračovat ještě dosti dlouho.

Po tomto poněkud překvapivém úvodu se již zaměřím na problematiku čarodějnických procesů v Evropě ve středověku a v raném novověku a na jejich zakotvení v dobových právních normách. Zjednodušeně lze říci, že ustanovení středověkého a raně novověkého evropského kontinentálního trestního práva týkající se postihu pachatelů údajného čarodějnictví spočívají na dvou odlišných základech či pilířích. Prvním z nich je křesťanství (přesněji řečeno římská křesťanská teologie), druhým římské právo, zvláště pak pozdní římské právo.

Zejména slova, jež pronesl Bůh k Mojžíšovi na hoře Sinaj: „Čarodějníci nenecháš naživu“ (2. kniha Mojžíšova - Exodus 22, 18), sloužila od doby, kdy se křesťanství stalo v římské říši počátkem 4. století státním náboženstvím, jako svého druhu ideologická legitimace pro tvrdé protičarodějnické zákony římských císařů. Byl to ostatně právě svatý Augustin (zemř. 430), který tvrdil, že čarodějové, jejichž reálnou moc zpochybňoval, jednají ve shodě s démony. Augustin položil touto svou koncepcí paktu (spojenectví) s ďáblem, již ve 13. století detailně rozpracoval svatý Tomáš Akvinský (1225-1274), základy křesťanské démonologie. K rozšíření představy o létání čarodějnic a podobě tzv. čarodějnického sabatu paradoxně přispěl tzv. *Canon episcopi*, který vznikl pravděpodobně v druhé polovině 8. století za vlády Karla Velikého. Prostřednictvím sbírek církevního práva sestavených Reginonem z Prümü a Burkhardem z Wormsu se stal *Canon episcopi* součástí Gratiánova dekretu, a tím také *Corporis Juris Canonici*. Je ovšem třeba zdůraznit, že samotný *Canon episcopi* o létání čarodějnic sice pojednával, avšak označoval je za

d'ábelský klam či sen.

Co se týče římského práva, lze říci, že pohanský Řím znal různé formy magických praktik, které však obecně nebyly předmětem trestněprávní represe. Nicméně již Zákon 12 desek (vydán roku 495 před n. l.) nařizoval trestat zneužití magických praktik k páchání škod (např. ke zničení úrody nebo k ovlivňování počasí). Tendence trestat pouze škodlivé čarodějnictví (černou magii) přetrvala po celou dobu existence římské republiky a v podstatě i v prvních třech stoletích císařství. Jediným dalším s magií spjatým činem, který mohl být potrestán smrtí, se stalo (od doby císaře Tiberia - počátkem 1. století n. l.) travičství. Tento stav se začíná radikálně měnit na sklonku 3. století, kdy (ještě pohanský) císař Dioklecián (284—305) zavedl jako trest za škodlivé čarodějnictví trest smrti upálením zaživa. Za vlády císaře Konstantina I. Velikého (306-337) byl trest smrti upálením zaživa zaveden v roce 319 také pro věštky (tj. osoby předpovídající budoucnost). Jeho nástupce Konstantius II. (337-361) dvěma zákony z roku 357 nařídil trestat smrtí veškeré formy magie (tedy i původně povolenou bílou magii), mezi jejíž provozovatele, které označil za nepřátele lidského rodu, zahrnul již nejen čaroděje v užším slova smyslu a věštky, ale například i hvězdopravce. Všechny pozdně římské zákony o čarodějnictví byly později zařazeny jak do Theodosiova kodexu (*Codex Theodosianus*) z roku 438, tak samozřejmě i do Justiniána kodexu (*Codex Justinianus*) z roku 529, kde byly shrnuty v kapitole *De maleficis et mathematicis et ceteribus similibus* (C IX, 18, 5). *Codex Justinianus* byl, jak známo, jednou ze součástí justiniánských kodifikací (*Corpus Juris Civilis*), které se ve středověku staly hlavním pramenem římského práva a východiskem jeho recepce v západní, jižní i střední Evropě. V uvedené souvislosti je ovšem třeba upozornit ještě alespoň na dva procesněprávní instituty římského, respektive pozdního římského práva trestního, které jsou závažné především proto, že v důsledku recepce našly široké uplatnění v pozdně středověkých a raně novověkých čarodějnických procesech i v evropském středověkém a novověkém trestním právu vůbec. Jsou jimi veřejnoprávní trestní proces a tortura. Pozdně římský veřejnoprávní trestní proces se stal na přelomu 12. a 13. století jedním z východisek tehdy nově vytvořeného inkvizičního řízení. Torturu (mučení) jako vyšetřovací prostředek znalo již právo římské republiky, avšak její použití bylo striktně vyloučeno u všech svobodných osob. U otroků, kteří byli jinak už za republiky hojně podrobováni mučení, nesměla být tortura použita k tomu, aby svědčili proti svému pánovi. Teprve za císaře Tiberia (14-37 n. l.) bylo používání tortury povoleno i proti svobodným osobám, avšak pouze pro *crimen (laese) majestatis* (zločin urážky majestátu). Za dominátu (od konce 3. století n. l.) byla tortura aplikována u svobodných osob (včetně nejvyšších hodnostářů říše) i v případech jiných závažnějších deliktů, a stala se tak obvyklou metodou výslechu.

Ustanovení týkající se trestního postihu čarodějnictví se poměrně hojně vyskytují v raně středověkých, římským právem více či méně ovlivněných „národních“ zákonících jednotlivých germánských kmenů. Zajímavé je, že některá germánská práva stavějí čarodějnictví do souvislosti s travičstvím (*veneficium*) Jako např. durynské, langobardské či bavorské, jiná nikoli (kupř. vizigótské, anglosaské či právo ribuárských a sálských Franků). V zákoníku *Lex Salica*, sepsaném kolem roku 500, je travič výslovně považován za vraha (nikoli tedy za čaroděje), který však v případě, že by nebyl schopen zaplatit příbuzným zavražděného tzv. wergeld (tj. pokutu za usmrcení svobodného člověka, krevní daň), má být upálen. Právní sbírka *Pactus Alamannorum* naopak výslovně zakazovala trestat čaroděje upálením. Totéž ustanovení obsahuje známý výnos langobardského krále Rotariho (*Edictum Rotari*) z roku 643, kde je opět výslovně zakázáno upalovat čarodějnice (*strigae*). Podle bavorského zákoníku *Lex Baiuvariorum* z osmého století měly být trestány jen některé

konkrétní formy škodlivého čarodějnictví (znehodnocení úrody a očarování dobytka), a to nikoli trestem smrti. Přísnější ustanovení o postihu čarodějů se nacházejí pouze v těch germánských zákonících, které byly evidentně, např. v důsledku menšího časového či teritoriálního odstupu, nejvíce ovlivněny pozdním římským právem. Tak například zákony ostrogótského krále Theodoricha Velikého (zemř. 526) požadovaly trest smrti pro čaroděje nižšího původu. Zákony vizigótského krále Chindasvinta, jejichž základem byl ovšem známý „barbarský zákoník“ *Lex romana Visigothorum* vizigótského krále Alaricha II. z roku 506, určovaly trest smrti pro traviče a různé tělesné tresty za magické praktiky směřující k ovlivňování počasí. Navzdory tomu byl postih čarodějnictví a různých magických praktik v raně středověkých germánských státech (pokud k němu vůbec docházelo) vesměs poměrně mírný. Totéž platí i o zákonech karolinské Franské říše.

Stejným způsobem by bylo možné chronologicky sledovat hmotněprávní ustanovení týkající se postihu čarodějnictví, magických praktik a s nimi tak či onak spjatých jednání v řadě dalších normativních právních aktů po celý středověk.

K hlavnímu převratu v právních dějinách čarodějnických procesů - převratu, který ve svých důsledcích umožnil masové pronásledování čarodějnic na sklonku středověku a zejména v raném novověku - nedošlo ve středověku na poli trestního práva hmotného, nýbrž na poli práva procesního. Zmíněným převratem byl vznik tzv. inkvizičního procesu.

Tento proces jako forma soudního řízení se vytvořil za pontifikátu papeže Inocence III. (1198-1216) na přelomu 12. a 13. století změnou do té doby v církvi obvyklého (tzv. infamačního) procesu. Inkviziční proces s sebou přinesl oproti dosavadním zvyklostem zásadní racionalizaci soudního řízení, které buď zcela vyloučilo (ordál), nebo alespoň podstatně omezilo (očistná přísaha) iracionální důkazní prostředky a namísto nich zavedlo *inquisitio* (pátrání, vyhledávání, vyšetřování) jako prostředek ke zjištění materiální pravdy a racionální důkazní prostředky, především svědecké výpovědi. Inkviziční proces poprvé ve středověkém právu zaváděl *inquisitio ex officio* (vyšetřování z úřední moci), převzaté z římského práva a zformované právem kanonickým. V církevním prostředí nebyl zpočátku inkviziční proces řízením v pravém slova smyslu trestním, ale spíše řízením disciplinárním, které bylo uplatňováno zejména proti duchovním.

Inkviziční proces nevznikl převzetím jakýchkoli dobových vzorů ze světského trestního práva. Stejně tak je zcela nesprávné tvrzení, že tento proces vznikl za účelem pronásledování kacířů. Na druhé straně již záhy nebylo možné nepostřehnout, že uvedený typ řízení by byl vhodným prostředkem k trestnímu postihu, popřípadě k likvidaci příslušníků tzv. kacířských hnutí, která začala nabývat na síle v různých částech západní Evropy právě od druhé poloviny 12. století (tzv. kataři, zvláště albigenští a valdenští). Proto roku 1215 rozhodl v Římě 4. lateránský koncil (který zároveň zakázal konání božích soudů - ordálů), aby byl inkviziční proces používán jako forma soudního řízení proti osobám podezřelým z kacířství (hereze). Ovšem teprve v prvních letech pontifikátu staříckého papeže Řehoře IX. (1227-1241) byla zřízena instituce všeobecně označovaná jako *inkvizice*, jež byla společně s biskupskými soudy pověřena potlačováním a souzením kacířství. Při řízeních proti kacířům, vedených před inkvizičními či biskupskými soudy, se pravidla a zásady vedení inkvizičního procesu dále vyvíjely a zpřesňovaly.

Tortura, jakkoli je tradičně pokládána za stěžejní součást a charakteristický znak středověkého a raně novověkého inkvizičního procesu, byla jako vyšetřovací prostředek v řízení proti kacířům připuštěna - navíc zpočátku jen v omezeném rozsahu - teprve bulou (konstitucí) papeže Inocence IV. (1243-1254) *Ad exstirpanda* z roku 1252. Povolení tortury v řízení proti kacířům vycházelo z již předtím deklarovaného (v bule Inocence III. *Vergentis* a v některých normativních právních aktech krále, resp. císaře Friedricha II.) ztotožnění, respektive postavení na roven římskoprávního (pozdně římského) *criminis laese maiestatis*

(zločinu urážky majestátu) a kanonického *criminis laese maiestatis divinae* (zločinu urážkybožského majestátu). Římskoprávní trestní řízení proti pachatelům *criminis laese maiestatis* připouštělo použití tortury. Pronásledování kacířství bylo záležitostí církve. Světským institucím (soudům) příslušel pouze výkon (exekuce) trestů uložených církevními soudy, popřípadě alespoň spoluúčast na něm, a to na základě zásady *ecclesia non sinit sanguinem* (církev nebaží po krvi). U světských soudů není nicméně možné do konce třináctého století použití inkvizičního procesu, jehož charakteristickým znakem se postupně stává také tortura, v trestním řízení nikde na území římskoněmecké říše bezpečně doložit.

První spolehlivé doklady o použití tortury, kterou lze přinejmenším od sklonku 13. století již považovat za charakteristický znak inkvizičního procesu, se v této říši objevují teprve ve dvacátých letech 14. století v Augšpurku, ve Štrasburku, ve Špýru a v Kolíně nad Rýnem - shodou okolností pokaždé v sídelních městech biskupství či arcibiskupství. Postupně se inkviziční proces rozšířil jako forma soudního řízení proti pachatelům závažných (hrdelních) zločinů na většině území římskoněmecké říše, do sklonku patnáctého století však zůstal omezen převážně jen na městské prostředí.

Prvním pramenem svědčícím nepřimo o použití tortury a inkvizičního procesu v našich zemích a zároveň i mimořádně významným pramenem pro poznání recepce a šíření tohoto procesu ve střední Evropě vůbec je tzv. brněnská kniha písaře Jana, sepsaná s největší pravděpodobností na konci padesátých let 14. století, obsahující však nálezy a naučení brněnského městského soudu pocházející převážně již z druhé čtvrtiny 14. století. První přímé pramené doklady o používání tortury u městských soudů v českých a moravských městech se začínají objevovat, především vzhledem k počtu dochovaných pramenů, až od poloviny patnáctého století. V českých zemích zůstal inkviziční proces omezen až do konce předbělohorské doby, tj. do první poloviny 17. století, téměř výhradně jen na městské soudy, u nichž byl tento proces užíván hlavně jako forma řízení proti pachatelům závažných (hrdelních) zločinů.

Zatímco užívání inkvizičního řízení při pronásledování kacířů bylo s výjimkou exekuce výhradně záležitostí církve (zejména inkvizice), při pronásledování čarodějnic, které v masovějším měřítku začalo v pozdním středověku, to už tak jednoznačné nebylo. Raně novověké hony na čarodějnice byly pak již takřka výlučně záležitostí světských soudů, byť se nezřídka odehrávaly na teritoriích a panstvích církevních zeměpánů, resp. církevních vrchností. Třebaže k pronásledování čarodějnic a procesům s nimi docházelo v Evropě po celý středověk a raný novověk, masové hony na čarodějnice zde začaly teprve v první polovině 15. století. Za tzv. věk čarodějnic, do něhož spadá více než 99 % známých čaro-dějnických procesů, je považováno třisetpadesátileté období vymezené lety 1430-1780. Vyvrcholení čarodějnických procesů v Evropě spadá do sedmi desetiletí mezi lety 1560-1630, kdy proběhla jejich naprostá většina s absolutními vrcholy v osmdesátých letech 16. století a v letech 1626-1630. Hlavní doba honů na čarodějnice tak leží nikoli v "temném" středověku, nýbrž až v raném novověku.

Za kolébku "superzločinu" čarodějnictví a za dějiště prvních masových čarodějnických procesů našeho kontinentu považuje současné bádání savojské vévodství, jehož součástí byly počátkem patnáctého století mj. oblast kolem Ženevského jezera a Piemont. Právě tam byla v té době zformulována nová definice deliktu čarodějnictví, která zahrnovala již nejen škodlivá kouzla, ale také (teologicky nezbytný) pakt s ďáblem (úpis ďáblu), tělesný (pohlavní) styk s démony, popř. s ďáblem, a noční let na shromáždění čarodějnic (čarodějnický sabat, rej čarodějnic). V savojském vévodství proběhl v roce 1430 první masový hon na čarodějnice. Zároveň se tehdy dotvořila i představa o existenci zvláštní čaro-dějnické sekty. Tento obraz se poprvé objevil na přelomu 14. a 15. století, lze jej postihnout mj. i v listině papeže Alexandra V. z roku

1409, jejímž adresátem byl inkvizitor Pons Feugeron. V třicátých letech 15. století byla teoreticky prohloubena definice "superzločinu" čarodějnictví. Nejznámějším z děl, která významně přispěla k rozšíření nové představy o čarodějnictví jako "superzločinu", byl donedávna poněkud opomíjený démonologický traktát převora dominikánského kláštera v Basileji Johannese Nidera (přibližně 1380-1438) *Formicarius /seu dialogus ad vitam christianum exemplo conditionem formicae iniciativus/* sepsaný v první polovině třicátých let 15. století. Nider ve svém díle, které se v roce 1475 dočkalo tištěného vydání, vycházel zejména z informací in-kvizitorů a soudců působících na území dnešního Švýcarska a západní Francie. Krátce po něm, v roce 1436, sepsal vrchní soudce v Douphiné Claude Tholosan (v úřadě 1426-1449), který údajně sám jako soudce vedl přes 250 čarodějnických procesů, traktát *Ut magorum et maleficorum errores*. Je otázka, do jaké míry byla tato a ji-ná díla, stejně jako první masové čarodějnické procesy, podnícena zvýšenou aktivitou v církvi v souvislosti s konáním basilejského koncilu. Charakteristickým rysem raných čarodějnických procesů v každém případě bylo jejich zaměření ve stejné míře proti osobám ženského i mužského pohlaví. Podobně orientované demo-nologické spisy a traktáty, jakým byl opus Niderův či Tholosanův, se sepisovaly i v následujících desetiletích a jejich autory byli nejčastěji příslušníci dominikánského řádu.

Všechny dosavadní démonologické spisy překonalo ovšem nechvalně proslulé dílo sepsané pravděpodobně z větší části v roce 1486 a vytištěné nejpозději na přelomu let 1486 a 1487 u tiskaře Petra Dracha ve Špýru - *Malleus maleficarum* (Kladivo na čarodějnice). Autorem (nutno zdůraznit: jediným autorem) tohoto rozsáhlého spisu byl dominikánský inkvizitor Heinrich Kramer--Institoris (asi 1430-1505). Jako spoluautor Kladiva byl v literatuře a leckdy dosud je zcela neprávem uváděn převor dominikánského kláštera v Kolíně nad Rýnem, profesor teologie na tamní univerzitě a formálně (od roku 1481) též inkvizitor Jacob Sprenger (1437-1495), jenž se stal v roce 1487 provinciálem dominikánské provincie Teutonia. Nejnovější bádání však již shromáždilo řadu přímých i nepřímých důkazů, že se Sprenger na sepsání Kladiva nijak nepodílel a dokonce není ani pravděpodobné, že Institoris záměrně zneužil jméno svého proslulejšího řádového spolubratra, aby tak zvýšil respekt ke svému vlastnímu dílu. První čtyři vydání Kladiva, vyhotovená v letech 1486 až 1494 ve Špýru, resp. v Norimberku, byla anonymní; jako rovnocenné spoluautory uvádí Sprengera a Institorise teprve jedenácté vydání Kladiva pořizené v Norimberku v roce 1519 (tj. dlouho po smrti obou jmenovaných).

Zmínění dominikáni a inkvizitoři Sprenger a Institoris byli také adresáty proslulé buly papeže Inocence VIII. (1484-1492) *Summis desiderantes affectibus* z 5. prosince 1484. Tato "čarodějnická bula" byla starším bádáním interpretována jako rozhodující impuls k zahájení masových čarodějnických procesů a vyjádření bezvýhradné církevní podpory těmto procesům. Novější výzkum ukázal, že uvedená bula byla papežským reskriptem, který vydal Inocenc VIII. na Institorisovu žádost a jehož znění formuloval sám Institoris. Proslulosti dosáhla bula Inocence VIII. až poté, kdy ji Institoris dal otisknout v úvodu Kladiva.

Na sklonku svého života byl Heinrich Institoris jmenován papežem Alexandrem VI. (1492-1503) papežským inkvizitorem pro Čechy a Moravu. Na Moravu dorazil Institoris (již předem patrně dosti dobře obeznámený s místními poměry) někdy roku 1500 a usídlil se v dominikánském klášteře sv. Michala v Olomouci. In-stitorisovým úkolem a cílem nebylo rozpoutání čarodějnických procesů v českých zemích, nýbrž potření českých "kacířů", tj. výhradně jednoty bratrské, jejíž stoupence označoval výrazy "valdenští" či "bratří pikarti". Institoris nebyl zřejmě koncem života takovým fanatikem, aby nerozpoznal, že jakékoli razantnější kroky k likvidaci jednoty bratrské jsou v českých zemích - po uzavření kutnohorského náboženského míru (1485) a v době, kdy bylo především české království

destabilizováno dlouho neřešenými spory mezi šlechtou a městy, vyostřenými navíc právě v roce 1500 vydáním Vladislavského zřízení zemského - neuskutečnitelné. Institoris napsal a již v dubnu 1501 v Olomouci tiskem společně vydal dva polemické spisy (traktáty) zaměřené proti jednotě bratrské a na obranu katolické církve: *Clypeus a Adversus pickardorum Waldensium ... blasphemiam*; podruhé vyšly oba spisy v Olomouci v březnu 1502. Český církevní historik Amadeo Molnár vyslovil názor, že zejména druhým z uvedených spisů se Institoris pokoušel podnítit českou a moravskou katolickou šlechtu k rozhodnějším akcím proti jednotě bratrské. Ve starší i novější literatuře se ustáleně traduje, že Institoris zemřel na Moravě (v Olomouci či v Brně) v roce 1505. Institorisovo působení v českých zemích (resp. na Moravě) lze nicméně bezpečně doložit pouze v letech 1500-1502, a to na základě jeho vlastních tvrzení ve shora uvedených spisech a na základě ojedinělých, nicméně obsahově velmi zajímavých svědectví představitelů jednoty, s nimiž se Institoris (v Olomouci) několikrát sešel. Tradovaný rok a místo Institorisova úmrtí je výsledkem Hansenovy interpretace mladší kronikářské zprávy (z doby kolem roku 1530), jejímž původcem je v saské Pirně působící dominikán Johann Lindner. Pokud je Lindnerova zpráva věrohodná, pak (podle mých zjištění) Institoris zemřel v roce 1505 v Olomouci, kde také spočinuly jeho ostatky. Ve stejném městě zakončil o necelá dvě staletí později svou neblahou životní pouť i další proslulý pronásledovatel čarodějnic - Jindřich František Boblig (1698).

Institoris vycházel v Kladivu z poměrně detailní znalosti starší teologické, zvláště scholastické literatury, z démonologických traktátů, ale také ze svých vlastních praktických zkušeností inkvizitora pro jižní část římskoněmecké říše a z poznatků o průběhu dalších čarodějnických procesů, které v sedmdesátých a osmdesátých letech 15. století proběhly v uvedené části říše a ve Švýcarsku (Trident, Basilej, Kostnice ad.). Pro právního historika je významný především třetí díl Kladiva na čarodějnice. Zatímco totiž první dva díly jsou zaměřeny hlavně démonologicky (první se zabývá mj. definicí čarodějnictví a reálností působení čarodějnic, druhý pak zejména ochranou proti čarodějnictví a likvidací následků domnělého působení čarodějnic), je třetí díl procesněprávní. Institoris v něm formuluje zásady (v jádru inkvizičního) procesu (soudního řízení), který má být aplikován při souzení osob podezřelých z čarodějnictví. Tento proces vykazuje ovšem ve srovnání s "klasickým" římsko-kanonickým či obecněprávním inkvizičním procesem jisté, ve svých praktických důsledcích ne zcela nepodstatné odlišnosti. Nabízí třeba širší spektrum možností zahájení procesu (vyzdvihuje např. význam udavačství, které má být vyžadováno dokonce pod hrozbou trestu). Na rozdíl od klasického inkvizičního procesu připouští také svědectví osob exkomunikovaných a nečestných, ba dokonce i zločinců, spolupachatelů či křivopřísežníků; stejně tak umožňuje svědectví poddaných proti jejich pánům, děti proti rodičům, manželů nebo obviněných osob proti sobě navzájem atd. Jedinou výjimku mezi možnými svědky zde tvoří tzv. smrtelní nepřátelé. Za určitých okolností bylo možné se při výsleších vedených v rámci čarodějnického inkvizičního procesu tázat přímo na jména konkrétních osob. Zatímco v klasickém inkvizičním procesu měla být obviněnému zajištěna obhajoba, ponechal Institoris připuštění obhájce na uvážení soudce, jenž také jako jediný mohl obhájce vybrat. Rovněž byla podstatně pozměněna pravidla ukládání tortury, zejména rozšířením škály možností, za nichž ji bylo možné použít. Tím bylo pochopitelně hrozivým způsobem "zjednodušeno" důkazní řízení. Ze čtyř teoretických možností, jimiž mohla být osoba obviněná z čarodějnictví usvědčena, tedy prostřednictvím svědků, díky zřejmosti (nepochybnosti) spáchání činu, pomocí indicií a vlastním přiznáním, se vzhledem k hypertrofii a takřka univerzálnímu použití tortury v čarodějnickém procesu muselo soudcům jevit jako

nejsnazší cesta k usvědčení a následnému odsouzení podezřelé osoby právě vynucení jejího přiznání za pomoci tortury.

Konec 15. a především první polovina 16. století přináší dvě události, jež jsou velmi významné pro další vývoj čarodějnických procesů: 1. zánik, resp. ukončení působení inkvizice v římsko-německé říši a některých dalších zemích západní Evropy; 2. širší uplatnění inkvizičního procesu v řízení před světskými soudy, zvláště v římskoněmecké říši. Ve všech zemích, v nichž se ve větší či menší míře prosadila reformace, v průběhu první poloviny 16. století zcela ustala činnost inkvizice a už nikdy v nich nebyla obnovena, a to ani na těch územích, která zůstala věrna katolické víře. Pronásledování pachatelů čarodějnictví tam přešlo plně do rukou světských soudů. Ze zemí, kde proběhl od poloviny 16. do poloviny 17. století značný počet masových čarodějnických procesů, se toto tvrzení týká zejména římskoněmecké říše, Švýcarska a Francie, částečně i Anglie. Zajímavé je, že v zemích, kde se reformace neprosadila (např. Irsko) nebo kde zároveň nadále působila inkvizice, mnohdy až do osmnáctého či dokonce do počátku devatenáctého století, proběhl po polovině 16. století - ve srovnání s uvedenými zeměmi a státy - jen velmi malý počet čarodějnických procesů (Španělsko a jeho kolonie, Portugalsko, Itálie). Příznačné je, že na počátku reformace došlo k "odlivu" první vlny převážně inkvizicí vedených masových čarodějnických procesů z posledních desetiletí 15. století a načas bylo "pozapomenuto" i Kladivo na čarodějnice. Dodejme, že v letech 1486-1523, tj. během 37 let, vyšlo 13 z celkového počtu 28 známých vydání Kladiva, naproti tomu v letech 1524—1573, tedy v průběhu bezmála půlstoletí, žádné.

Od přelomu 15. a 16. století se začíná inkviziční proces postupně výrazněji uplatňovat rovněž v trestních zákonících (hrdelních řádech) vydávaných v některých teritoriálních státech římskoněmecké říše a v důsledku toho také v trestním řízení před centrálními a vyššími soudy těchto teritorií. Nejznámějším z těchto teritoriálních zákonodárných děl je nepochybně bamberský hrdelní řád *Constitutio Criminalis Bambergensis* z roku 1507, jehož tvůrcem byl bamberský hofmistr a předseda tamního dvorského soudu Johannes Friedrich von Schwarzenberg (asi 1465-1528). *Bambergensis* se posléze stala základem a do jisté míry i vzorem pro hrdelní řád císaře Karla V. *Constitutio Criminalis Carolina*, jenž byl schválen říšským sněmem v roce 1532, přestože jeho první návrh vypracoval již Schwarzenberg v roce 1521. Navzdory tomu, že působnost *Caroliny* byla formálně omezena tzv. salvátorskou klauzulí, která ponechávala v platnosti dosavadní trestní právo jednotlivých říšských teritoriálních států a připouštěla pouze podpůrnou platnost nového hrdelního řádu, prosadila se *Carolina* poměrně záhy v trestní praxi ve většině říšských území, a to buď přímo, nebo tak, že se stala vzorem pro nově vznikající zemské trestní zákoníky (např. Sasko 1572, Bavorsko 1616), a dosáhla fakticky postavení zákona s celoříšskou působností. Tuto pozici si *Carolina* udržela zpravidla až do druhé poloviny 18. století. Její význam ve vztahu k pronásledování čarodějnictví nespočíval ani tak v ustanoveních trestního práva hmotného (podle čl. 109 měla být stíhána pouze škodlivá kouzla, nikoli čarodějnictví - magie - všeobecně), nýbrž především v tom, že se vlivem *Caroliny* inkviziční proces poměrně záhy prosadil jako forma řízení proti pachatelům závažných trestněprávních deliktů (hrdelních zločinů) u centrálních a vyšších soudů ve většině teritorií římskoněmecké říše. Přitom právě inkviziční proces v každé své podobě - tedy i v podobě natolik relativně skrupulózní, v jaké jej přinášela *Carolina* — umožňoval konání masových čarodějnických procesů. Na jedné straně sice *Carolina* nebyla příčinou masových čarodějnických procesů v římskoněmecké říši v

nadcházejících dvou staletích, na druhé straně tam však vytvořila, resp. dotvořila velmi vhodné podmínky pro konání těchto procesů.

Navzdory tomu k propuknutí nové, ve srovnání s předcházejícími mnohem silnější vlny masových čarodějnických procesů dochází v západní Evropě a zvláště na území římskoněmecké říše teprve v padesátých a šedesátých letech 16. století. Příčiny této skutečnosti nelze - jak se zdá - hledat ani tak v oblasti práva, nýbrž daleko více ve faktorech hospodářských a sociálních v nejširším slova smyslu. V bádání osmdesátých a devadesátých let 20. století se výrazně prosadil názor, že rychlý vzestup čarodějnických procesů v římskoněmecké říši po polovině šestnáctého století do značné míry zapříčinilo mimo jiné i zhoršení klimatu, tzv. malá doba ledová (tento pojem zavedl francouzský historik E. Le Roy Ladurie). Ta vedla k častým periodickým neúrodám způsobeným různými odchylkami v počasí a k - z toho plynoucímu - zdražování a hladomorům, přičemž příčinu těchto katastrofických jevů hledala tehdejší společnost i v působení čarodějnic. Zákonodárství přitom reagovalo na masové čarodějnické procesy zpravidla až se zpožděním, a to zejména v oblasti trestního práva hmotného, což vedlo k postupnému zotřívání ustanovení týkajících se deliktu čarodějnictví (roku 1563 *Witchcraft Act* v Anglii a ve Skotsku, saské *Konstituace* z roku 1572, bavorská instrukce pro vedení čarodějnických procesů z roku 1590 či bavorský "čarodějnický" mandát z roku 1611). Trestní praxe na zmíněný vývoj mnohde reagovala zotříváním až brutalizací ukládaných trestů.

Druhá polovina 16. a první polovina 17. století je zároveň obdobím rozkvětu démonologie. Hojně vydávané démonologické spisy obsahují nezřídka i pasáže týkající se vlastního pronásledování čarodějnic. Tyto opusy sepisovali nejen bezvýznamní teologové a právníci, ale i některé proslulé osobnosti. Z tohoto hlediska jsou patrně nejznámějšími démonologickými díly spis francouzského humanisty a státovědce Jeana Bodina (1530-1596) *La Démonomanie des Sorciers* (Démonománie čarodějnic) vytištěný poprvé roku 1580 (a již v roce 1591 vydaný v německém překladu) a spis skotského krále Jakuba VI. (1566-1625, tj. pozdějšího anglického krále Jakuba I. Stuarta 1603-1625) nazvaný *Daemonologie* a poprvé vydaný tiskem roku 1597, v němž tento panovník shrnul své poznatky o průběhu honů na čarodějnice ve Skotsku v roce 1590. Známý je rovněž traktát trevírského světícího biskupa Petera Binsfelda (1545-1598) *Tractatus de confessionibus maleficorum et sagarum* vydaný tiskem roku 1590. V roce 1574 bylo v Benátkách po více než padesáti letech vydáno tiskem (dá se skoro říci "znovuobjeveno") *Kladivo na čarodějnice* - do roku 1620, tedy v následujících 46 letech, se pak dočkalo dalších čtrnácti vydání. Zajímavé ovšem je, že v této době bylo *Kladivo* přeloženo pouze do jediného národního jazyka, a to ještě nikoli celé. Tímto překladem je - jen zdánlivě překvapivě - polský výťah z *Kladiva*, který vyšel tiskem v roce 1614 ve Varšavě. Od počátku sedmnáctého století bylo *Kladivo* jakožto démonologický a procesněprávní spis poměrně rychle zatlačeno opusem jiným - spisem španělského, v Nizozemí působícího jezuita Martina Delria (1551-1608) *Disquisitionum magicarum libri sex*, který poprvé vyšel tiskem v Lovani v letech 1599-1600. Úspěch Delriova spisu v konkurenci s *Kladivem* dokládá např. skutečnost, že zatímco *Kladivo* vyšlo po vydání *Disquisitionis* již jen sedmkrát, a to v Lyonu (1604-1620) a s velkým časovým odstupem naposledy roku 1669, dosáhl počet latinských vydání Delriova spisu do roku 1755 čísla 25, čímž se přiblížil celkovému počtu všech známých vydání *Kladiva* (28). Není proto až tak překvapivé, že Jindřich František Boblig z Edelstadtu používal jako soudce ve velkolosinských a šumperských čarodějnických procesech coby příručku nikoli *Kladivo*, nýbrž v první řadě právě spis Delriův, zatímco o existenci *Kladiva* pravděpodobně věděl

pouze na základě různých citátů v literatuře (mj. v Delriovi), ale z vlastní zkušenosti zřejmě Institorisův spis vůbec neznal.

Pronásledování čarodějnic mělo vedle svých učených podporovatelů vždy také řadu odpůrců a kritiků. Z nich - ať už z katolického či nekatolického tábora - lze jmenovat např. humanistického učenice Erasma Rotterdamského (1466-1535), Heinricha Cornelia Agrippu z Nettesheimu (1486-1535), Agrippova žáka, lékaře nizozemského původu Johanna Weyera (1515-1588), jenž je autorem známého spisu *De praestigis daemonum* (O šalbách démonů) vydaného tiskem roku 1563, dále francouzského spisovatele, filosofa a soudního radu v Bordeaux Michela de Montaigne (1533-1592), v Trevíru působícího katolického teologa nizozemského původu Cornelia Loose (1546-1595), německého morálního teologa Adama Tannera a v neposlední řadě autora slavného díla *Cautio Criminalis seu de processibus centra sagas* (Opatrnost při obvinění neboli O procesech proti čarodějnicím) z roku 1631, německého jezuitu Friedricha Spee z Langenfeldu (1591-1635). Po polovině 17. století již počet učených odpůrců čarodějnických procesů rapidně stoupá, mimo jiné i v souvislosti s nadcházející epochou osvícenství. Proti pronásledování domnělého čarodějnictví se stavěla též řada právníků. Za všechny uvádím alespoň dva. Je poměrně málo známo, že jedním z prvních významných vzdělavců, kteří se ostře postavili proti čarodějnickým procesům, byl čelný představitel západoevropské humanistické jurisprudence, italský právník Andreas Alciatus (1492-1550), jenž čarodějnické procesy probíhající v jeho době v alpských zemích neúprosně označil termínem *nova holocausta*. Nejproslulejším odpůrcem čarodějnických procesů v řadách německých právníků byl nepochybně reprezentant německého raného osvícenství, profesor práva na univerzitě v Halle Christian Thomasius (1655-1728), jehož nejznámější spis *De crimine magiae* (O zločinu magie) vyšel poprvé latinsky v roce 1701 a o rok později v německém překladu.

Od poloviny sedmáctého století dochází v západní Evropě k postupnému odlivu vlny čarodějnických procesů, která se posouvá směrem na východ. Po polovině uvedeného století tak zaznamenávají svůj vrchol např. čarodějnické procesy ve Stýrsku, v Uhrách, v Polsku, v Sedmihradsku, ve Slezsku či na severní Moravě. Tento pohyb čarodějnických procesů v západní Evropě se však odráží ve změně či zrušení příslušných trestněprávních norem jen v některých zemích. Například ve Francii bylo definitivně ukončeno pronásledování čarodějnictví známým ediktem krále Ludvíka XIV. z roku 1682 o čarodějnicích, věstcích a trávicích, vydaným především zásluhou Jeana Colberta. Naproti tomu zůstávají hmotněprávní ustanovení týkající se postihu čarodějnictví formálně součástí platného práva v některých německých teritoriálních státech až do 19. století (kupř. v Bavorsku do roku 1813). V Irsku byl *Witchcraft Act* zrušen teprve v roce 1821, i když v historii této ostrovní země proběhlo jen minimum čarodějnických procesů. K jejich odlivu dochází v západní Evropě od druhé poloviny 17. století jednak vlivem osvícenství, jednak díky dílčím postupným změnám inkvizičního (trestního) procesu a trestní praxe, spočívajícím typicky např. ve značném omezení používání tortury. Čarodějnické procesy na území habsburské monarchie tak ustaly již koncem padesátých let 18. století navzdory tomu, že tortura byla zrušena až v sedmdesátých letech a čarodějnictví jako trestněprávní delikt dokonce až v osmdesátých letech 18. století. Za poslední "legálně" popravenou čarodějnici v Evropě je považována děvečka Anna Göldi (1734-1782), jejíž poprava se odehrála 18. června 1782 ve švýcarském protestantském kantonu Glarus. Nyní ještě několik slov k právním aspektům čarodějnických procesů v českých zemích. Jak už bylo řečeno, začal se světský inkviziční proces u nás prosazovat poměrně záhy - nejpozději od třicátých let 14. století. Nelze vyloučit (ale ani prokázat), že poměrně

časný výskyt světského inkvizičního procesu v našich zemích ovlivnilo působení inkvizice v Čechách ve 14. století, zejména za episkopátu Jana IV. z Dražic. Inkvizici tehdy padly za oběť -zvláště v jižních Čechách - stovky, ne-li tisíce údajných kacířů. V každém případě se inkviziční proces jako forma řízení proti pachatelům těžkých zločinů prosadil u soudů českých a moravských měst spadajících do jihoněmecké právní oblasti zřejmě již v době předhusitské. Nejpozději kolem poloviny 15. století (ale pravděpodobně už dříve) inkviziční proces zakotvil také v českých městech oblasti magdeburského (severoněmeckého) práva. Tím se však uplatnění tohoto procesu u soudů v českých zemích do Bílé hory téměř vyčerpalo. Inkvizici se po skončení husitských válek -z řady pochopitelných důvodů - u nás již nikdy nepodařilo obnovit, navzdory popsánému působení Heinricha Institorise na Moravě a v Čechách na přelomu 15. a 16. století. Inkviziční proces se naopak přinejmenším do druhé poloviny 16. století neprosadil v severomoravských městech spadajících do oblasti magdeburského práva - tuto překvapivou skutečnost před časem přesvědčivě prokázal Bohdan Kaňák. Uvedené okolnosti zároveň vedly k dlouhodobé stagnaci ustanovení týkajících se inkvizičního procesu v českém (městském) právu. Ještě právní kniha, lépe řečeno návrh městského zákoníku (Práva městská) M. Brikcího Kouřimského z Licska, vydaná tiskem v roce 1536 (stejně jako řada předcházejících soupisů městského práva jihoněmecké právní oblasti), v podstatě v nezměněné podobě přebírala v kapitole LXIX nazvané *O mučení a trápení vuobec* stručná ustanovení čl. 717 (resp. čl. 703 v nové Flodrově edici) brněnské právní knihy písaře Jana, stanovující především pravidla ukládání a provádění tortury. Brikcího právní kniha neobsahuje žádný článek, v němž by byl definován delikt čarodějnictví a stanoven jeho případný postih. Čarodějnictví je zde zmiňováno jen zcela okrajově, např. v souvislosti s výčtem jevů, které vyvolávají tzv. *zlé domnění* (tj. s výčtem objektivních i subjektivních znaků toho, že byl spáchán trestný čin). Podstatně rozsáhlejší ustanovení týkající se vedení inkvizičního procesu a ukládání tortury přináší závěrečná kapitola zákoníku M. Pavla Kristiána z Koldína (1579), nazvaná *De ques-tionibus et tormentis - O trápení aneb útrpném právu a o popravách*. Koldín zde rámcově vymezil podmínky, za nichž může být podezřelá osoba podrobena tortuře, a stanovil některá pravidla jejího provádění. Ani Koldínova úprava městského inkvizičního (trestního) procesu není ovšem zdaleka úplná a systematická. Zdá se, že Koldín při sestavování poslední kapitoly svého zákoníku neusiloval ani tak o kodifikaci všech norem regulujících uvedený proces, nýbrž spíše o stanovení přesnějších pravidel v těch situacích, v nichž byla soudní praxe nejednotná či rozkolísaná. Koldínův zákoník nicméně přináší poprvé v dějinách českého světského trestního práva článek obsahující definici deliktu čarodějnictví a ustanovení o jeho postihu, což představovalo značný posun v oblasti trestního práva hmotného. Čarodějnictví je věnován článek O. II: *Magia sive sortilegium, tj. čarodějnictví a všelijaká jiná škodná kouzla, kterážto pokutou meče aneb upálením na pohlaví mužském, a na pohlaví ženském zahrabáním, aneb též upálením ztrestána býti mají*. Koldín tedy definoval delikt čarodějnictví poměrně zdrženlivě jako škodná kouzla (tj. škodlivé čarování), za něž stanovil trest smrti stětím mečem nebo upálením, pro ženy pak trest smrti zahrabáním zaživa, popřípadě upálením. Uplatnění inkvizičního procesu i mimo oblast městského práva umožnilo v českých zemích v letech 1622 a 1628 vydání Obnoveného zřízení zemského pro Čechy, resp. pro Moravu.

Inkviziční proces v řízení proti pachatelům všech závažných trestněprávních deliktů zaváděl první specializovaný trestní zákoník platný na našem území, totiž *Nové právo útrpné a hrdelní pro Království české, Markrabství moravské a Knížectví slezské* císaře Josefa.

I., krátce zvaný *Josefina*, který vstoupil v platnost v roce 1708. *Josefina* vycházela do značné míry z trestního zákoníku (hrdelního řádu) císaře Ferdinanda III. pro Dolní Rakousy zvaného *Constitutio Criminalis Ferdinanda*. Z něho *Josefina* přebírala mj. i definici deliktu čarodějnictví, která je v zásadě shodná s démonologickou definicí tohoto "superdeliktu" zformulovanou již v první polovině 15. století a obsahující vedle škodlivého čarodějnictví také pakt s ďáblem (upsání se ďáblovi), smilstvo s ďáblem (démonem) a účast na sabatu majícím podobu orgiastické hostiny. Přestože *Josefina* stanovila jako trest za čarodějnictví upálení zaživa, přičemž připouštěla coby projev milosti i mírnější trest stětí mečem s následným upálením, byly tyto sankce v českých zemích v první polovině 18. století zřejmě uplatňovány v právní praxi nanejvýš ve velmi omezené míře. Navzdory tomu, že poslední popravy čarodějnic se u nás uskutečnily již před polovinou osmnáctého století a že poslední čarodějnický proces proběhl jak v českých, tak i v rakouských zemích už v druhé polovině padesátých let 18. století, obsahoval rozsáhlá ustanovení týkající se čarodějnictví a postihu rozličných, detailně popsanych magických praktik ještě trestní zákoník (hrdelní řád) císařovny Marie Terezie *Constitutio Criminalis Theresiana* z roku 1768 v článku 58. V něm *Theresiana* v plném rozsahu přebírala problematiku *Artykul o kouzelnictví, čarodějnictví, věštevství a podobných věcech*, který císařovna schválila patentem z 5. listopadu 1766. V šedesátých letech 18. století však již čarodějnické procesy - přinejmenším v západní části habsburské monarchie - neprobíhaly. Tortura, kterou *Theresiana* nejen připouštěla, ale, jak známo, i detailně upravovala, byla zrušena v lednu 1776.

Dále bych se rád zastavil u otázky počtu obětí evropských čaro-dějnických procesů. Je nesporné, že byly spolu s pogromy na Židy největším neválečným vražděním v dějinách Evropy do konce 19. století. Ani hromadné vraždy stoupců jiných konfesí (typu bartolomějské noci) nevedly k tolika obětem. Z toho důvodu byl výklad evropských pozdně středověkých a raně novověkých čaro-dějnických procesů již od osvícenství různým způsobem ideologicky zkreslován či deformován a počet jejich obětí byl výrazně nadhodnocován. Pro osvícence se staly čarodějnické procesy, které ještě v jejich době v různých odlehlých místech kontinentu doznávaly, velmi vítaným prostředkem propagandy proti církvi a oporám "starého režimu" vůbec. Tehdy se objevuje i první odhad počtu obětí evropských čarodějnických procesů - 9 milionů osob. V první polovině 19. století byly čarodějnické procesy leckde (např. v Německu) interpretovány stoupcem některých evangelických církví výrazně protikatolicky. Tato tendence přetrvala mnohde hluboko do dvacátého století. Jako prostředek proti-katolické propagandy byly v Německu čarodějnické procesy využity coby součást tzv. kulturního boje v poslední třetině 19. století. Počet obětí těchto procesů byl přitom zpravidla uváděn v sedmimístných číslech. Velkou renesancí zažily čarodějnické procesy jako propagandistický prostředek v období nacistické tzv. Třetí říše, neboť se interpretovaly i jako "vyhlazovací program katolické církve proti germánským ženám". Současně byly ale v čarodějnictví hledány také předkřesťanské, starogermánské kořeny německého národa. Odhady počtu obětí čarodějnických procesů se u některých nacistických etnologů a radikálních feministek vyšplhaly až ke 13 milionům. V roce 1935 dokonce zřídil říšský šéf SS Heinrich Himmler pro výzkum čarodějnických procesů a evidenci jejich obětí tzv. SS-Hexensonderkommando, které pracovalo až do přelomu let 1943-1944 a jeden čas čítalo půldruhé desítky členů. Toto "zvláštní čarodějnické komando" po sobě zanechalo pozoruhodnou dokumentaci uloženou v současné době ve Vojvodském archivu v Poznani, jež byla "objevena" německým badáním o dějinách čarodějnických procesů koncem sedmdesátých let a poté hojně využívána, i když to zpočátku vzbudilo jistý odpor a polemiky. (K rozhodným odpůrcům badatelského využívání "Himmlerovy

čarodějnické kartotéky" patřil i proslulý spisovatel, textař a také právní historik Michael Kunze.)

V období po druhé světové válce, zejména v šedesátých a sedmdesátých letech, byly čarodějnické procesy prostředkem proti-katolické propagandy různých radikálních ženských hnutí. Do jisté míry využívaly tyto procesy k proticírkevní a protizápadní propagandě i evropské komunistické režimy. Typickým a vzhledem k datu vydání i značně ostudným příkladem takového proti-západně orientovaného díla marxistické historické vědy o dějinách čarodějnických procesů je známá monografie profesora Bedřicha Šindeláře *Hon na čarodějnice* z roku 1986. I zmíněná poválečná propaganda vycházela zpravidla ze sedmiciferného počtu obětí evropských čarodějnických procesů.

Jaké však bylo toto číslo ve skutečnosti? Jak se na honech na čarodějnice podílely jednotlivé konfese? Zajímavou okolností je, že jedním z prvních podnětů k radikálnímu snížení odhadu počtu obětí uvedených procesů byly právě výsledky činnosti SS-Hexen-sonderkomanda. Tomu se podařilo během bezmála osmi let zpracovat nejen veškerou dostupnou odbornou literaturu, ale také písemnosti z více než 150 archivů jak na území Německa, tak částečně i v okupovaných zemích. Navzdory tomu shromáždili členové komanda údaje jen o něco málo více než 33 tisících osobách souzených v čarodějnických procesech. Poválečná historická a právněhistorická literatura již udávala počet obětí evropských čarodějnických procesů zpravidla pouze šesticiferným číslem. Jedním z prvních badatelů, který dospěl k závěru, že počet obětí v Německu, kde se odehrála většina evropských čarodějnických procesů, nepřekročil 100 tisíc, byl počátkem osmdesátých let v přelomové práci *Hexenprozesse in Deutschland* (Čarodějnické procesy v Německu) düsseldorfský profesor dějin raného novověku Gerhard Schormann. Současné západoevropské bádání o dějinách čarodějnických procesů, které prodělalo bouřlivý vývoj zejména v posledních dvou desetiletích, odhaduje minimální počet popravených osob na přibližně 35 tisíc, z nichž asi dvě třetiny byly popraveny na území dnešního Německa. Muži mezi nimi představovali zhruba jednu čtvrtinu až jednu pětinu. Minimální počet osob souzených v evropských čarodějnických procesech, tj. jak osob popravených, tak i osob, které byly odsouzeny k jinému než kapitálnímu trestu, a osob, které vyvázly bez trestu, se odhaduje asi na padesát tisíc. Nejvyšší podložené odhady počtu obětí, které již počítají se značným podílem tzv. temných cifer, tj. pramenně nedoložitelných případů, zpravidla nepřekračují, pokud jde o souhrn všech souzených osob, ať již byly popraveny či nikoli, číslo 100 tisíc. Právě detailnější pohled na čarodějnické procesy na určitém teritoriu vede zpravidla ke značné redukci odhadů činěných buď na podkladě dílčích regionálních studií, nebo na základě popisů procesů v různých dobových vyprávěcích pramenech. Jako příklad může dobře posloužit Slezsko, kde mělo podle představ staršího bádání v pozdním středověku a v raném novověku padnout za oběť čarodějnickým procesům několik desítek tisíc osob. Německé historičce Karen Lambrechtové se v její všestranně vynikající a na detailním pramenném výzkumu založené disertační práci *Hexenverfolgung und Zaubereiprozesse in Schlesien* (Pronásledování čarodějnic a Čarodějnické procesy ve Slezsku) z roku 1995 podařilo na území všech slezských knížectví zaznamenat pro tři staletí vymezená lety 1456-1757 pouhých 444 čarodějnických procesů s 593 popravenými osobami, 111 osobami odsouzenými k jiným trestům a dalšími 264 vyšetřovanými. K těmto překvapivě nízkým číslům dospěla K. Lambrechtová navzdory tomu, že zvýšila odhad počtu obětí čarodějnických procesů v nízkém knížectví, iniciovaných tamějším zemským hejtmánem Jiříkem z Hodic a odehrávajících se z velké části i ve městech Jeseníku (Frývaldově) a Zlatých Horách (Cukmantlu), z dosavadních 100-200 až na 250, a učinila z nich tak co

do počtu obětí největší masový čarodějnický proces, který se odehrál na území nynější České republiky, dále navzdory tomu, že do svých výpočtů zahrnula také procesy, které proběhly v 16. a 17. století v Kladsku, jež nebylo až do počátku čtyřicátých let 18. století součástí Slezska, nýbrž tzv. vnějším krajem českého království, a konečně navzdory skutečnosti, že mezi oběti slezských procesů omylem zařadila i jedenadvacet čarodějnic, které dal v roce 1598 popravit Mikuláš z Bubna ve východočeském městě Žamberku - toto město však nebylo nikdy součástí Kladska, tím méně pak Slezska.

Co se týče podílu jednotlivých konfesí na čarodějnických procesech, odhaduje současné bádání podíl katolíků a evangelíků zhruba v poměru 2 : 1 "ve prospěch" katolíků. Zde je ovšem třeba připomenout, že se reformace prosadila až bezmála jedno století po prvních evropských masových čarodějnických procesech. V katolických oblastech byl přitom mezi oběťmi zpravidla o něco vyšší relativní podíl mužů ve srovnání s oblastmi nekatolickými. Zajímavou skutečností je, že nejvíce procesů proběhlo v konfesně rozdělených zemích (Německo, Francie, Švýcarsko). Naproti tomu v zemích, kde se reformace neuplatnila, se odehrálo buď minimum čarodějnických procesů (Irsko, Portugalsko), nebo tam poměrně záhy skončily (Španělsko a jeho kolonie, Itálie). Na druhé straně nelze popřít, že čarodějnické procesy, které si vyžádaly největší počty (řádově tisíce) obětí, proběhly převážně na katolických územích: Lotrinsko v letech 1580-1620, kolínské arcibiskupství (kurfiřtství) v letech 1626-1635, mohučské arcibiskupství (kurfiřtství) v letech 1590-1630 - všechny tyto procesy si vyžádaly přes 2000 obětí. Největší procesy na nekatolickém, jmenovitě kalvínském území, proběhly v letech 1580-1620 v bernském kantonu ve Švýcarsku a měly na tisíc obětí. Největšími individuálními pronásledovateli čarodějnic byli kolínský arcibiskup Ferdinand Bavorský, během jehož pětadvacetiletého archiepiskopátu (1612-1637) bylo popraveno na 1200 osob, würzburgský biskup Philipp Adolf von Ehrenberg (1623-1631) a mohučský arcibiskup Georg Friedrich Greiffenklau (1626-1629), jimž padly za oběť stovky lidí. Řádění německých "čarodějnických biskupů" odsoudil sám papež Urban VIII. (1623-1644), když je označil za "zélóty". Nelze proto tvrdit, že by jejich jednání korespondovalo s oficiální politikou katolické církve. Navíc je třeba ještě jednou připomenout, že čarodějnické procesy na teritoriích říšských duchovních knížat probíhaly před světskými soudy působícími v těchto regionech, nikoli před soudy církevními. Příslušný biskup tudíž vystupoval nikoli jako představitel církve, nýbrž jako teritoriální (země)pán daného území (teritoriálního státu).

Závěrem bych se rád stručně vyjádřil k dosud ne zcela zodpovězené otázce počtu obětí čarodějnických procesů u nás a upozornil také na největší procesy v českých zemích. Německý historik a přední znalec dějin evropských čarodějnických procesů profesor Wolfgang Behringer odhadl ve své hutné shrnující populárně vědecké práci o dějinách čarodějnictví a čarodějnických procesů počet osob popravených v těchto procesech, které proběhly na území České republiky a Slovenské republiky, na přibližně tisíc. Domnívám se, že tento odhad lze při současném stavu poznání čarodějnických procesů v uvedených státech považovat za víceméně odpovídající, snad až mírně nadhodnocený. Největší sérii procesů, která se odehrála, byť jen zčásti, na území dnešní České republiky - vezmeme-li za bernou minci již zmíněný odhad Karen Lambrechtové v její práci o honech na čarodějnice ve Slezsku - byla ta, jež probíhala na počátku padesátých let 17. století v niském knížectví; podstatná část obětí těchto procesů byla popravena ve městech Jeseníku a Zlatých Horách. Největší sérii čarodějnických procesů v českých zemích, tj. na území království českého a markrabství moravského, jsou bezesporu velkolosinské a šumperské čarodějnické procesy z let 1678-1696, jimž padlo za oběť přes sto osob. Další procesy, či jejich řada, v nichž lze zaznamenat alespoň dvouciferný

počet obětí, nejsou u nás příliš četné. Mně osobně jsou známy pouze tři takové procesy, resp. jejich série. Podle kroniky sepsané jistým měšťanem kladského města Habelschwerdtu (nyní Bystrzyca Klodzka) v druhém desetiletí 17. století nechal Mikuláš z Bubna roku 1598 v Žamberku upálit pro čarodějnictví sedm žen a nedlouho poté dal popravit - zčásti upálením, zčásti zahrabáním zaživa - dalších čtrnáct domnělých čarodějnic. Samotná kronika, v níž se záznam o těchto procesech nacházel, vzala zřejmě za své na konci druhé světové války, takže zápis je znám pouze ze stručného registru pořízeného jistým kladským regionalistou v osmdesátých letech 19. století. Prameny místní provenience nejsou pro konec 16. století v Žamberku dochovány. Navzdory tomu lze shora uvedenou kronikářskou zprávu pokládat za vcelku věrohodnou, neboť o případu se zmiňují také některé pozdější kladské vyprávěcí prameny z druhé poloviny 17. a z 18. století. Zamberský proces vykazuje několik prvenství: za prvé jde zřejmě o největší čarodějnický proces, který se uskutečnil v českých zemích v době předbělohorské, za druhé je největším čarodějnickým procesem, který proběhl na etnicky českém území, a za třetí se asi jedná o největší čarodějnický proces v Čechách vůbec. Největší známou sérií čarodějnických procesů na Moravě v době předbělohorské jsou patrně procesy ze sedmdesátých let 16. století ve Velké Bíteši. V nich podle velkobítešské smolné knihy byly odsouzeny k smrti a popraveny za čarodějnictví, zejména v podobě travičství a trávení dobytka, v letech 1571-1576 dvě desítky žen. V řadě čarodějnických procesů, které se udaly v letech 1602-1617 ve čtyřúhelníku vymezeném městy Nymburk, Poděbrady a Kopidlna a městečkem Dobruška, tj. ve východní části středních Čech, bylo pro údajné čarodějnictví v podobě rozličných magických praktik souzeno či vyšetřováno celkem 20 osob, z nichž 10 (3 ženy a 7 mužů) bylo popraveno.

Budoucí odhad počtu čarodějnických procesů v českých zemích značně komplikuje okolnost velmi torzovitě dochování pramenů, v první řadě městských smolných knih, kam byly zapisovány výpovědi na mučidlech, a tedy i výpovědi osob vyšetřovaných či souzených pro čarodějnictví. Smolné knihy a prameny jim obsahově blízké (tj. zejména tzv. smolné spisy) jsou dochovány jen asi ze čtyř desítek měst, přičemž tyto písemnosti až na výjimky nepokrývají celé období od 16. do 18. století, ale zpravidla nanejvýš pouze několik desetiletí. Přitom právem meče (*ius gladii*) disponovalo v 16. a 17. století bezmála 400 českých a přes 200 moravských královských a poddanských měst a městeček, z nichž většina hrdelní soudnictví skutečně vykonávala a vedla smolné (černé, krevní) knihy, případně jim obsahově blízké protokoly o výkonu hrdelního soudnictví. Dá se odhadnout, že přinejmenším polovina, spíše však tři čtvrtiny až čtyři pětiny čarodějnických procesů, jež proběhly v českých zemích v době předbělohorské a za třicetileté války, kdy se tyto procesy z praktických procesních důvodů konaly především před městskými soudy, které jediné důsledně uplatňovaly proti pachatelům závažných trestněprávních hrdelních deliktů (tedy i proti osobám obviněným z čarodějnictví) inkviziční řízení, zůstávají v oblasti "temných čifer", to znamená, že je nelze na základě dochovaných pramenů podchytit. Tato situace se postupně mění teprve od přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 17. století, kdy pražský apelační soud začíná v praxi důsledně uplatňovat svou již v polovině sedmnáctého století získanou pravomoc schvalovat veškeré kapitální rozsudky vynesené městskými, případně patrimoniálními soudy v Čechách a rozhodovat o odvoláních od těchto soudů také v případech projednávaných v inkvizičním řízení. Na sklonku 17. století získává pražský apelační soud stejnou pravomoc i nad městskými a patrimoniálními soudy na Moravě. Z toho důvodu lze na základě poměrně dobře dochovaných písemností tohoto soudu, zejména tzv. ortelních manuálů, evidovat čarodějnické procesy v Čechách bez větších mezer až od osmdesátých let 17. století, čarodějnické procesy na Moravě pak teprve od sklonku téhož století, tedy až v jejich závěrečné fázi. Předběžně je možné odhadnout, že počet obětí raně novověkých čarodějnických procesů v českých zemích, jež lze

zachytit na základě pramenů, představuje přibližně 400 osob. Vezmeme-li v úvahu i osoby odsouzené k jinému než kapi-tálnímu trestu a osoby vyšetřované, avšak neodsouzené, mohlo by jít snad až o 600 lidí. Zda je tento můj odhad správný či nikoliv, může ovšem ukázat teprve budoucí systematický a detailní pramenný výzkum.

Německý historik Fritz Byloff, autor dodnes cenné monografie o honu na čarodějnice v rakouských alpských zemích z roku 1934, označil čarodějnictví na zločin bez skutkové podstaty, za fiktivní zločin. Naproti tomu německý právní historik Friedrich Merzbacher ve své vynikající práci *Hexenprozesse in Franken* (Čarodějnické procesy ve Francích) z roku 1957 dospěl k závěru, že delikt čarodějnictví zahrnoval řadu reálných skutkových podstat více či méně závažných trestných jednání (travičství, ublížení na zdraví, poškozování a ničení cizího majetku atd.). Tato dvě zdánlivě protichůdná pojetí velmi dobře ilustrují přístup historika na straně jedné a právního historika na straně druhé k deliktu čarodějnictví i ke studiu dějin čarodějnických procesů obecně. Obě koncepce se začaly postupně sbližovat a spojovat teprve v posledních letech, navzdory tomu, že ve skutečnosti protichůdné vůbec nejsou. Představují pouze dva rozdílné - avšak vzájemně se doplňující - úhly pohledu na fenomén čarodějnictví a čarodějnických procesů.

PETR KREUZ